

UITGAVE VAN DE STICHTING AMICICANTUS GREGORIANI

Tijdschrift voor gregoriaans

jaargang 42 ■ nummer 2 ■ juni 2017

Het pessimisme dat ik vaak hoor over het gregoriaans, is mijns inziens onterecht. Als ik elk jaar minstens 10 studenten opleid om deze muziek te zingen, als de cursussen, gregoriaanse kringen, Bommeldagen, Zomercursussen etc keer op keer volgeboekt zijn, dan kun je niet klagen over gebrek aan belangstelling. Ook in de kerk, fons et origo van deze muziek, wordt er steeds vaker gebruik gemaakt van gregoriaans. De associatie van het aloude repertoire met een stoffige en verstikkende kerkelijke atmosfeer is nagenoeg verdwenen. En dat is terecht, want de teksten van het gregoriaans zijn bijna altijd bijbels en de uitvoeringspraktijk is voortdurend in ontwikkeling, waardoor de muzikale zeggings als het ware aangepast wordt aan het moderne oor (misschien vloek ik nu in de kerk, maar ik ben ervan overtuigd dat historiserende uitvoeringspraktijken heel veel te maken hebben met de eigentijdse muzikale smaak, en veel minder met 'hoe het werkelijk geklonken heeft').

Wat zich wel in de nederlandse gregowereld begint te wreken, is het gebrek aan kader. Wij verloren in de voorbije jaren een aantal mensen in de kracht van hun leven, terwijl de grote namen van weleer langzaam uit het zicht verdwijnen (zie bijvoorbeeld de bijdrage over Exo-

dus 1 en 2 in dit nummer, ook Ger Steeghs kondigt de sluiting van zijn atelier aan). Ook de academische wereld in Nederland loopt niet over van enthousiasme voor het gregoriaans: het vak wordt aan de Muziekwetenschapopleidingen niet meer gegeven, wie zich erin wil verdiepen is aan het cursuscircuit overgeleverd. De conservatoria in Nederland, daarentegen, geven het vak (weer) volop. Men is daar gaan inzien dat de oorsprong en voedingsbodem van de Westerse muziek een belangrijke bijdrage levert aan het begrip van de muziek van later tijden en erkent tevens de grote artistieke waarde van het repertoire.

Als redactie hebben we last van de afnemende academische belangstelling. Het wordt steeds moeilijker ons Tijdschrift te vullen met lezenswaardige artikelen. We overwegen al geruime tijd de overstap naar volledig digitale publicatie, omdat daarmee de dwang om elke drie maanden zo'n 40 pagina's te vullen drastisch afneemt. Tegelijkertijd helpt die dwang ons ook om alles op alles te zetten om wel een doorbladerbare publicatie uit te geven. Een website vergt een geheel andere aanpak. We zijn er nog lang niet uit hoe.

U, lezer, kunt ons helpen. Laat ons weten

als u ideeën hebt voor artikelen, auteurs etc, maar laat ons ook weten hoe u een eventuele digitale versie van het Tijdschrift voor u ziet.

Wij kunnen alleen maar bestaan dankzij uw inbreng.

MZ

PS Een van de gevolgen van de bovenbeschreven situatie is, dat het Tijdschrift al geruime tijd achterloopt. Door een misverstand is door deze achterstand in het vorige nummer een vervelende fout geslopen, die door velen van u werd opgemerkt: de aflevering die als nummer

2016-4 de wereld in had moeten gaan, kwam als eerste nummer van 2017 bij u in de brievenbus. We nummeren nu even gewoon door, en beraden ons intussen op een manier om het gemiste laatste nummer van vorig jaar voor u te compenseren.

In 2011 publiceerde de restauratiecommissie van de AISCGre het Graduale Novum na jarenlang (en nog steeds) in het tijdschrift Beiträge zur Gregorianik afzonderlijke misformulieren te hebben gepubliceerd. De gestalte van vele melodieën werd daarvoor dikwijls enigszins gewijzigd. Dat niet elke wijziging op instemming kan rekenen, moge blijken uit onderstaand artikel. Dat ook dit artikel misschien weer tegenspraak oproept: we zien uw reactie graag tegemoet. (red)

De restitutiecommissie heeft de melodie op drie plaatsen gewijzigd:

Sancto: sol fa in plaats van *la fa*;

Inhabitare: sol la in plaats van *la*;

et fortitudinem: la sa in plaats van *la*.

Graag wil ik u ervan overtuigen dat dit gezang thuishoort in de vijfde modus. Dat is belangrijk voor een goed begrip van mijn verdere betoog.

Bomm² zegt hierover: Das Stück, das für den ersten Blick alle Anzeichen der III-ten Modus Auth. trägt (d.w.z. vijfde modus. L.K.) ... ;

III-Kadenzen auf *suo* und *fortitudinem* ... ;

III-Klanges des Melodieverlaufes ...

Een duidelijke keuze voor vijfde modus, lijkt mij.

In Einführung dl. I (1981), 52 wordt de Tritus beschreven. De introitus *Deus in loco* past daar precies in.

Na bestudering van de negen andere introitussen van de vijfde modus in GT (Graduale Triplex) kom ik tot een aantal

typische kenmerken, die ook terug te vinden zijn in de introitus *Deus in loco*:

- De intonatie is gebouwd op *fa-la-do-re-do*. Bij *Deus in loco* zijn de twee eerste noten weggefallen en begint de intonatie direct op de dominant *do*

- De formule *la-si-do-sol-fa*, met die terugkeer naar de grondtoon, lijkt ook bij de Tritus te horen. (In de introitus *Deus in loco* moest de *sol* nog gecorrigeerd worden bij *sancto suo*).

- *fa-la-do do-(re)-mi-re-do*. Een melodieopbouw vanuit de grondtoon naar de dominant met daarop een grote-tertsmelodie.

Qui inhabitare facit uit *Deus in loco* is daar een goed voorbeeld van:

Notenvoorbeeld 1

- Dan zijn er de *fa*-cadensen. Bij *Deus in loco* op *suo* en *fortitudinem*. Alleen de

slotformule op *plebis suae* is overgenomen uit de zevende modus, maar een toon lager (naar fa) getransponeerd. Die komt verder niet voor in de vijfde modus introitus.

Deus in loco in grote lijnen:

- zin 1: *do-re-do-la-fa fa-la-do-do-do-la*

la-do-re-do-la

- zin 2: *la-do-re-do-la la-sa-la-fa fa-la-do-fa*

Conclusie uit de bovenstaande gegevens: de modusaanduiding (V) in G.T. is correct. Onmiskenbaar een vijfde modus.

Intr.
vii.

D E-us in lo-co san-cto su-o: De-us, qui inha-
bi-ta-re fa-cit un-a-ni-mes in do-mo: ipse da-bit
vir-tu-tem et forti-tu-di-nem ple-bi su-ae.
Ps. Exsurgat De-us, et dissi-pentur in-imí-ci e-jus: et fú-gi-ant,
qui odé-runt e-um, a fá-ci-e e-jus.

Notenvoorbeeld 2, *Graduale Novum*, blz 32

Einsiedeln en Laon geven aan dat bij deze antifoon een zevende-modus psal-

modie hoort. De restitutiecommissie heeft de antifoon één toon hoger getrans-

poneerd. De sol-cadens op *plebi suae* – maar alleen die – sluit nu beter aan bij de psalmodie. Een transpositie is echter geen modulatie. De introitusmelodie is exact dezelfde als de melodie in G.T. 310 (met de drie correcties natuurlijk). De onderlinge toonafstanden zijn hetzelfde gebleven, vijfde modus dus. “Wir müssen die Melodie gegenüber der Vaticana um einen Ton höher setzen, als Tetrardus notieren.....” schrijft Fischer in *Beiträge* 22, blz. 55. Een vijfde modus verander je

niet in een zevende modus door te transponeren. De VII aan het begin van de antifoon is onjuist, ook al heeft het slot een sol-cadens. Een vijfde modus antifoon is moeilijk te combineren met een zevende modus psalmodie.

Met een paar voorbeelden wil ik laten zien hoe melodieuze uit antifoon en psalmodie met elkaar contrasteren en dissoneren. Het ‘schuurt’ als in de psalmodie do en fa klinkt en in de antifoon do# en fa# (zie notenvoorbeeld 3).

Deus in loco Gr. N. 32

Ant.
Ps.

Ant.
Ps.

fá- cit
i- ni- mí- ci me- i

Ant.
Ps.

un- á- ni- mes in do- mo
qui o- dé- runt e- um a fá- ci- e e- ius

Ps.
Ant.

e- um a fá- ci- e e- ius
De- us in lo- co san- cto su- o

Notenvoorbeeld 3, vergelijking van de antifoon en de psalmtoneel in *Graduale Novum*

Dat transpositie onnodig is, laat Turco zien (zie notenvoorbeeld 4). De introitus heeft dezelfde melodie met dezelfde onderlinge toonafstanden als in Gr. Novum en in G.T.: vijfde modus. Om de mi^b te ontwijken is er voor de psalmodie een do-sleutel geplaatst. We zitten in dezelfde situatie als bij het *Graduale Novum*: een zevende-moduspsalmodie past slecht bij een vijfde modus antifoon (zie notenvoorbeeld 5). Om goed te kunnen vergelijken laat ik de do-sleutel bij de psalmodie achterwege. In de antifoon klinkt de si en mi en in de psalmodie klinkt de

si^b en de mi.

Op twee plaatsen is er verschil met Grad. Novum: Turco geeft terecht als modusaanduiding naast VII ook V. Juister zou zijn: V-VII. Het grootste deel van de antifoon is immers vijfde modus. De VII staat dan voor het staartje van de antifoon en voor de psalmodie. Een tweede verschil is dat Turco, man van de praktijk, de vijfde-moduspsalmodie toevoegt. Turco noteert bij deze introitus alleen de vijfde-moduspsalmodie.³

D e- us in lo- co sanc-to su- o: De- us qui in-
 ha- bi- tá- re fa- cit un- á- ni- mes in do- mo:
 ip- se da- bit vir- tú- tem et for- ti- tú- di- nem
 ple- bi su- æ. Ps. Ex- súr-gat De- us, et dis- si-

pén-tur in- i- mí- ci e- ius: et fú- gi- ant, qui o- dé- runt
 e- um, a fá- ci- e e- ius. De- us.
 Vel:
 Ex- súr-gat De- us, et dis- si- pén-tur in- i- mí- ci e- ius
 et fú- gi- ant, qui o- dé- runt e- um, a fá- ci- e e- ius.

Notenvoorbeeld 4, *Graduale van Turco*, blz. 28

Deus in loco Gr. Turco 28

Ant.
 Ps.
 Ant.
 Ps.
 i- ni- mí- ci me- i.

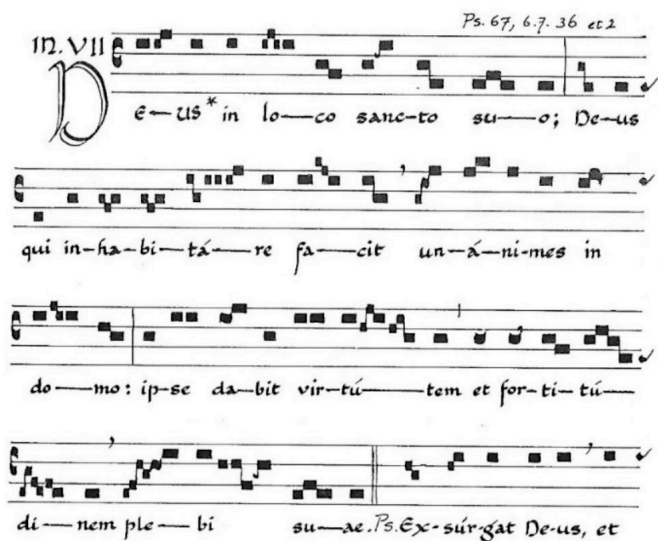
Ant.
 Ps.
 un- á- nimes in do- mo
 qui o- dé- runt e- um a fá- ci- e e- ius
 Ps.
 Ant.
 De- us in lo- co sanc-to su- o

Notenvoorbeeld 5, vergelijking van antifoon en psalmtoon in *Graduale van Turco*

De melodieën van *Deus in loco* in G.T., *Graduale Novum*, *Turco* en mijn eigen restitutie zijn alle vier hetzelfde en staan in de vijfde modus. Ook grotendeels de melodieën van *Deus in loco* in die mooie vergelijking van Fischer (Beiträge nr. 22,

blz. 56). Een aantal handschriften geeft aan dat de psalmodie in de zevende modus moet staan. Dat wekt verwarring.

In notenvoorbeeld 6 ziet u de versie van Hakkenes. Hij heeft ook geworsteld met

Notenvoorbeeld 6, Graduale Lagal, blz. 26

die onmogelijke combinatie: vijfde-modusantifoon en zevende-moduspsalmodie. De introitus melodie heeft hij daarom omgezet in een zevende modus: grondtoon sol, dominant re (geen kruisen en geen mollen). Het voordeel daarvan is dat antifoon en psalmodie nu harmoniseren. Wel ben ik zeer benieuwd hoe u deze zeer afwijkende introitusmelodie beoordeelt.

Tenslotte een persoonlijke voetnoot: Hieronder ziet u de restitutie, zoals ik ze mijn schola zou aanbieden. Zing de tegengestelde versies en maak de keuze. Voor mij is die keuze heel eenvoudig. Waarom zo moeilijk doen. Bij een vijfde modus antifoon hoort een vijfde modus psalmodie. De hierna genoemde handschriften kiezen ook voor de vijfde-moduspsalmodie:

Beneventum, Bibl. Capitulare, cod. 34, fol. 253/4;
 Mp (Montpellier), cod. 159, fol. 60, 10;
 St.-Petersburg, cod. R (Graduale van Rouen), fol. 104v;
 Par Bnf 903, fol. 245;
 Par Bnf 904, fol. 171;
 Klosterneuburg 807, fol.153r;
 Verdun 759, fol. 160;
 Sarum Graduale, fol. 152;
 Grad. Cisterciense (1960), blz. 290;
 Österreichischer Nationalbibliothek, ms. 2700, fol. 4-6-407,
 Cloet 43 (Solesmes), fol. 115r-115v;
 Bellelay (Porrentruy), fol. 25a.

Intr. : Deus in loco sancto suo

Ps. 67, 6. 7. 36 et 2

V - VII

The musical notation is written on a single staff with a treble clef. It features a series of square neumes. Above the staff, there are various rhythmic markings, including vertical lines and dots, which are part of the Gregorian chant notation. The text is written below the staff in a Gothic script. The text is: 'E- us in lo- co sa- ncto su- o: De- us qui in- ha- bi- ta- re fa- cit un- â- nimes in do- mo: ipse da- bit vir- tû- tem et forti- tû- di- nem ple- bi su- æ. Ps. Exsúrgat De- us, et dis- si- péntur in- imi- ci e- ius: et fû- gi- ant, qui o- dé- runt e- um, a fá- ci- e e- ius.' Below the text, there are smaller lines of text in a modern font, which are the Dutch translations of the Latin text. The Dutch translations are: 'God in zijn heilige stede: God die eensgezinden doet wonen in één huis: Hij zelf geeft kracht en sterkte aan Zijn volk. God rijze op, en doet zijn vijanden verstrooid worden en doet vluchten die Hem haten voor zijn aanschijn.' The musical notation ends with a double bar line.

D

E- us in lo- co sa- ncto su- o: De- us qui in- ha- bi- ta- re fa- cit un- â- nimes in do- mo: ipse da- bit vir- tû- tem et forti- tû- di- nem ple- bi su- æ. Ps. Exsúrgat De- us, et dis- si- péntur in- imi- ci e- ius: et fû- gi- ant, qui o- dé- runt e- um, a fá- ci- e e- ius.

God in zijn heilige stede: God die eensgezinden doet wonen in één huis: Hij zelf geeft kracht en sterkte aan Zijn volk.

God rijze op, en doet zijn vijanden verstrooid worden en doet vluchten die Hem haten voor zijn aanschijn

Rest. L. K.

Notenvoorbeeld 7, restitutie van L. Krekelberg

NOTEN

¹ Mijn transcripties zijn ook nu weer omgezet in mooie kwadraatnotatie door Jan Lipsch. Dr. Johan Schoenmakers heeft de eindredactie verzorgd.

² Urbanus Bomm, *Der Wechsel der Modalitätsbestimmung*, Einsiedeln enz. 1929, 42.

³ A. Turco, *Het gregoriaans*, dl. II, NSGV 1993, 125.

De melodie van de hymne *Ut queant laxis* staat in het *Liber Hymnarius* (pag. 382) en wordt helder besproken door Turco in *Het Gregoriaans*, deel I, pag. 64. Onderstaand notenvoorbeeld met commentaar is met toestemming van de vertaler, dr. A. Vernooij, overgenomen. De melodie gaat bij de eerste zes zinsde-

len telkens één trap hoger. In de eerste strofe luidt de eerste lettergreep van die zinsdelen respectievelijk *ut, re, mi, fa, sol, la*. Deze strofe is vooral bekend omdat sinds Guido van Arezzo (elfde eeuw) die lettergrepen worden behandeld als notennamen.

Ut queant la-xis Re-so-na-re fibris Mi-ra gesto-rum Fa-mu-li tu-o-rum,

Sol-ve pol-lu-ti La-bi-i re-a-tum, San-cte Io-an-nes.

LH 382

Deze noten vormden achter elkaar gezet een van de diatonische hexachorden:

Ut Re Mi Fa Sol La

Minder bekend is de tekststructuur. De hymne is een ode aan Johannes die bestaat uit een aantal sapphische strofen. Een sapphische strofe is een versvorm die genoemd is naar de Griekse dichteres Sappho, die leefde rond het jaar 600 vóór

Christus. Zo'n strofe heeft een streng metrisch schema dat bestaat uit drie regels van 11 lettergrepen en een vierde regel van 5 lettergrepen. (De vertaling is van Helène Nolthenius.¹ Ze hield zich daarbij aan de dichtvorm van Sappho.)

/ / / / /
 Ut que-ant la- xis re- so- na- re fi-bris 11 lettergrepen (5+6)
 Op- dat uw knech-ten met ont-span-nen ke-len

/ / / / /
 Mi- ra ges-to-rum fa-mu- li tu- o- rum, 11 lettergrepen (5+6)
 kun-nen ge-tui-gen van uw won-der-wer-ken,

/ / / / /
 sol-ve pol-lu- ti la- bi- i re-a- tum, 11 lettergrepen (5+6)
 rei-nig van zon-de hun be-smeur-de lip-pen,

/ / /
 Sa- ncte Io-han-nes. 5 lettergrepen
 Heil'-ge Jo-han-nes.

De oudste optekening

De oudst bekende bron van de melodie is – zeer verrassend – geen liturgisch boek maar een handschrift uit de tiende eeuw met werk van de Romeinse dichter Quintus Horatius Flaccus (65-8 v. Chr.): Montpellier, ms. H 425. Het elfde gedicht uit de bundel *Carmina* (gezangen) is opgedragen aan de mythologische dame Phyllis. Het is opgebouwd uit sapphische strofen en alleen boven dit gedicht zijn noten geplaatst. Het is dezelfde melodie als die in het *Liber Hymnarius*. Dat is mogelijk omdat *Ut queant laxis* en dit gedicht allebei het strenge metrische schema hebben van de sapphische strofe (zie vorige pagina). In de figuur hiernaast staan de eerste twee strofen.

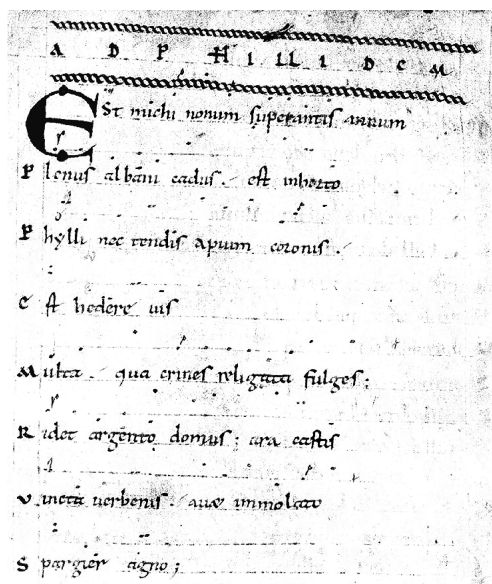
De tekst en de vertaling luiden als volgt:

*Est michi nonum superantis annum
 plenus Albani cadus. Est in horto,
 Phylli, nectendis apium coronis.*

*Est hedaere vis
 multa, qua crines religata fulges.*

*Ridet argento domus. Ara, castis
 vincta verbenis, avet immolato*

spargier agno.

Ik heb een volle kruik Albanese wijn
 van meer dan negen jaar oud. In de tuin,
 Phyllis, zijn selderieblaadjes om er voor jou
 een kroon van te vlechten.

Er is heel veel klimop
 en, met je haar daarmee opgebonden,
 zul je schitteren.

Het huis schittert van het zilver. Het altaar,
 omsnoerd met heilige twijgen, Verlangt er-
 naar om besprenkeld
 te worden met [het bloed van] een offerlam.

Dit handschrift stamt uit de tiende eeuw en de melodie is dus al bekend vóór Guido van Arezzo. Dat hij, zoals sommige onderzoekers beweren, de muziek bij deze hymne gecomponeerd zou hebben, is dan ook onjuist. Paulus Diaconus (ca. 725-799) wordt vaak genoemd als dichter maar daarvoor ontbreken betrouwbare gegevens.

De notatie is verrassend. Een sleutel wordt niet gebruikt. In plaats daarvan zien we lijnen door de neumen heen. Die lijnen kunnen een *re*, *mi*, *fa*, of *sol* aangeven.

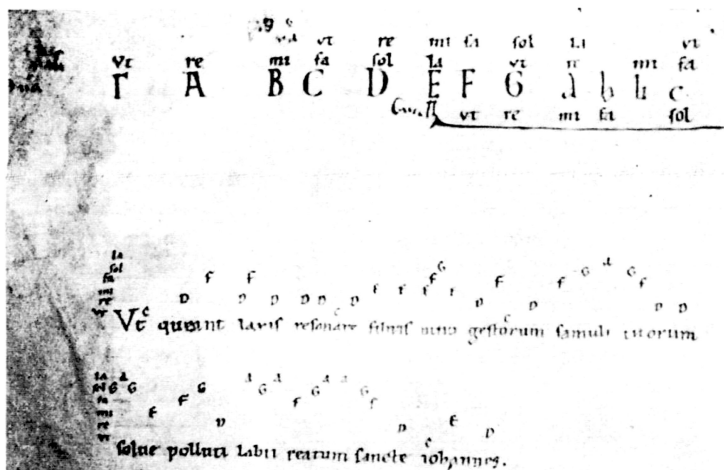
Voor het lezen van de melodie is de custos belangrijk. Hieronder een transcriptie van de tweede strofe.

Re ————— ✓
 Multa, qua cri-nis re-li-gá-ta fulges:

Mi ————— ✓
 Ri-det argén-to domus; a-ra cas-tis

Sol ————— ✓
 Vi-ncta ver-bé-nis a-vet immo-lá-ta

Re ————— ||
 Spár-gi-er a-gno.

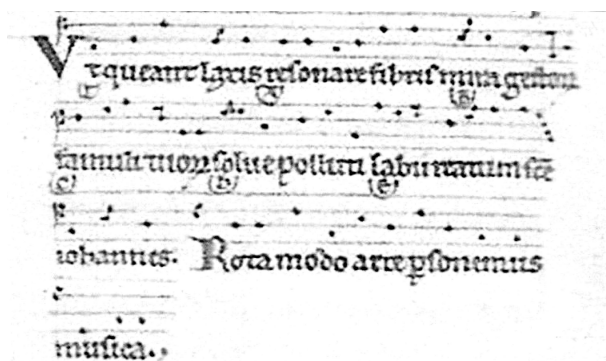
München Clm 1496a, fol. 302 (11de eeuw)

Andere notaties

Naast de letterbenaming voor de tonen, ontstond ook een relatief systeem (zie pag. 49), waardoor melodieën “van blad” gezongen konden worden. Bovenaan ziet u het hexachordum naturale (C t/m A), het hexachordum molle (F t/m D) en het hexachordum durum (G t/m E). Daaronder de hymne *Ut queant laxis* in alfabetnotatie. De letters voor de verschillende tonen staan diastematisch genoteerd. Er

is geen sleutel. In plaats daarvan staan voor aan de regel, in verticale lijn, de noten van het hexachordum naturale: ut re mi fa sol la. De melodische afwijkingen bij *laxis* en *gestorum* vallen op, maar in essentie blijft de melodie hetzelfde.

In Cambrai B 172 vallen de fa's bij *fibris* en *gestorum* op, maar in wezen wijkt de melodie niet af. Onder het begin van de zes eerste zinsdelen zijn de letternamen

Cambrai, Mediathèque Municipale B 172, fol. 18r (1165-1173)

G-A-B-C-D-E geplaatst, de letters van het hexachordum naturale.

In handschriften en in handboeken komt deze melodie in de Protus het meest voor. Maar op mijn zoektocht kwam ik ook

protusmelodieën tegen waarin de diatonische opbouw volgens het hexachordum naturale volledig ontbrak. En zelfs kwam ik melodieën tegen in een andere modus, zoals bijvoorbeeld onderstaande melodie:

Roermond, Archief van de Parochie H. Christoforus, handschrift Tymmermans, pag. 109 (1631)

Een mooie Deuterus melodie maar zeer afwijkend van de oorspronkelijke melodie. Zo'n melodie maakt je nieuwsgierig en je wilt meer manuscripten raadplegen. En waarom veranderen melodieën? Ondertussen is mijn verzameling melodieën aardig aangegroeid. Ik kan ze verdelen in drie categorieën:

Categorie 1

De Protus melodie die door Guido van Arezzo gebruikt werd bij zijn muziekonderwijs, is gebouwd op het hexachordum

naturale. Het melodisch hoogtepunt ligt bij labii; de omvang is een sext. In het overzicht worden zeven melodieën met elkaar vergeleken. De tweede, derde en vierde melodie werden hierboven al besproken. Drie jongere notaties zijn toegevoegd.

Uit deze melodieën blijkt, dat de opbouw volgens het hexachordum naturale hier onbekend is. De omvang is nog altijd een sext en het melodisch hoogtepunt ligt bij labii. Het valt op dat de melodieën "meer Protus" zijn geworden: de intonatie begint

Categorie 1

A.M. 922
L.H. 382
A.R. II 568
Ut que- ant la- xis re- so- ná- re fí- bris mi- ra gestó- rum fámu- li tu- ó- rum, sol- ve pol- lú- ti lá- bi- i re- á- tum, Sancte Iohan- nes.

M.P.
H 425
fol. 50
X - XI

München
CLM
14965 a
fol. 1v
XI

Cambrai
Ms. B172
fol. 18R
1165

Vesp. Rom.
Mechelen
Blz. 421
1870

Vesp. Rom.
Pustet
Blz. 294
1904

J. Blackley
Ams. School
Mensuralisme
XX

Categorie 2

Par. 1235
fol. 166v
XII
Ut que- ant la- xis re- so- ná- re fí- bris mi- ra gestó- rum fámu- li tu- ó- rum, sol- ve pol- lú- ti lá- bi- i re- á- tum, Sancte Iohan- nes.

Laon
263
fol. 342 v
XI

Par.
3241
fol. 35v
XIII - XIV

Douai 116
fol. 295v
1412 - 1425

Thorn
Opr.
fol. 230
1550

Ant. Rom.
Amsterdam
Blz. 316
1803

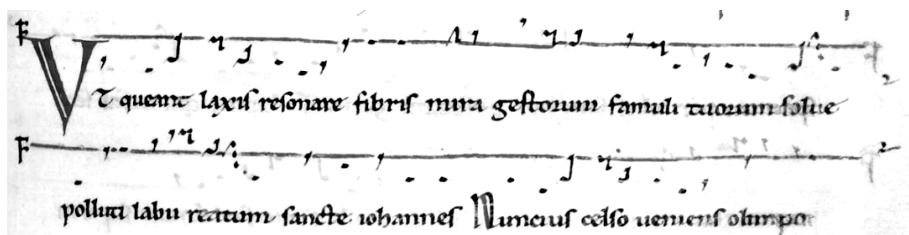
Vesp. Rom.
Pustet
blz. 293
1887

met re en veel mi's zijn opgetrokken naar de fa, de dominant in de tweede modus. Eigenlijk logisch, als je niet meer gebonden bent aan de ut re mi fa sol la-reeks.

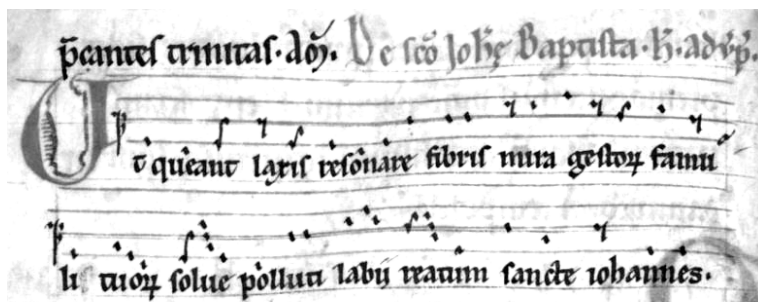
Guido van Arezzo zou deze melodieën echter niet kunnen gebruiken. Hierna volgen nog enkele handschriften. In het notenvoorbeeld van categorie 2

hierboven kunt u de melodieën vergelijken. In het vergelijkend overzicht van categorie 2 zijn nog twee jongere notaties toegevoegd: Amsterdam, *Antifonarium*

Romanum, uitgave Wed. van Tetrode 1803, pag. 316 en *Vesperale Romanum*, Pustet-uitgave 1887 pag. 293.

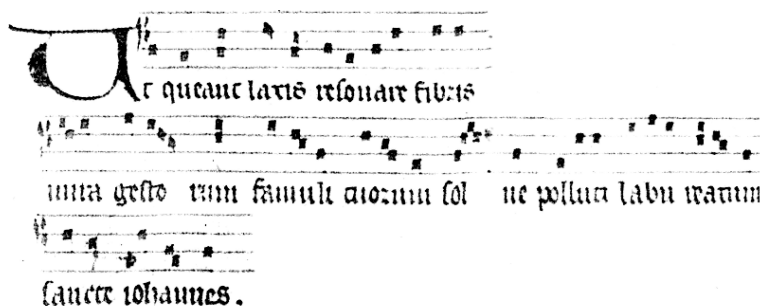
Par nal 1235, fol. 166r (12de eeuw)

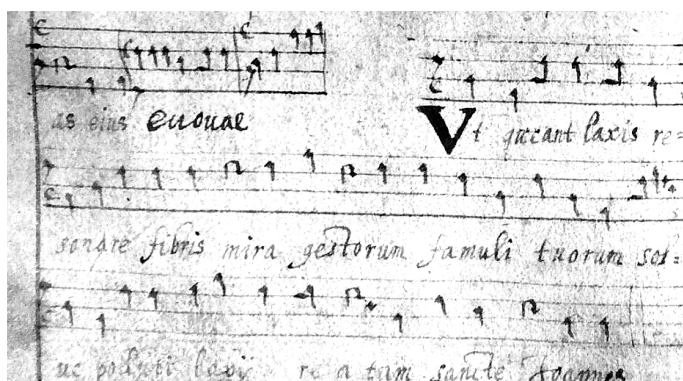
Laon, Bibl. Mun. 263, fol. 165r (11de eeuw)

Par 3241, fol. 35v (13de-14de eeuw)

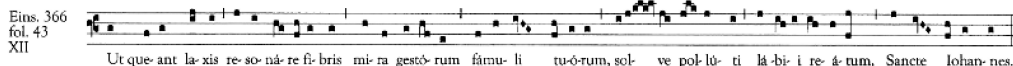

Douai, BM 116, fol. 295v (1412-1425)

Thorn, Officia Propria, fol. 230 (ca 1550)

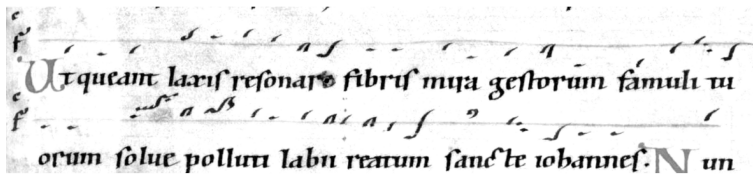
Categorie 3

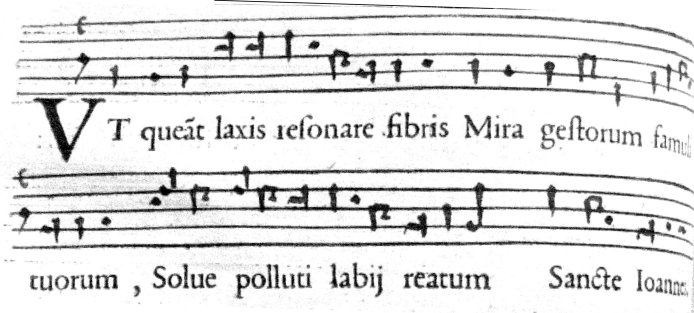
Dit zijn vrije composities in de Deuterus. Er is geen enkel verband meer met het hexachordum naturale. De ambitus is een octaaf geworden en het melodisch hoogtepunt ligt nu bij *solue polluti*. Als de typische opbouw van de gezangen uit categorie 1 onbekend is, dan lijkt de overgang naar de Deuterus niet zo verwonderlijk: het tweede en derde zinsdeel

in categorie 1 nodigen daartoe uit. De *mi* is hier sterk aanwezig: *re-re-do-re-mi-mi- mi-fa-sol-mi-re-mi-do-re*.

Met één Deuterus melodie hebben we al kennis gemaakt. Hieronder volgen nog twee voorbeelden. In het vergelijkend overzicht van categorie 3 kunt u ze met elkaar vergelijken.

Einsiedeln 366, fol. 43 (vroeg 12de eeuw)

Nijmegen, NU 402, Verzamelbundel deel I, fol. 114 (1611)

Afsluitend:

De originele melodie van *Ut queant laxis* vinden we in de handschriften Montpellier H 425, München Clm 14965/a en Cambrai B 172. Verrassend is het, dat de oudste optekening niet in een liturgisch handschrift staat maar bij een gedicht van Horatius. Ook de diastematische wijze van noteren in dit handschrift is bijzonder.

Als de diatonische opbouw volgens

het hexachord losgelaten wordt, krijgt in zo'n Protusmelodie de *fa* vanzelf meer aandacht. De kwaliteit van de melodie hoeft er niet onder te lijden. Het tweede en derde zinsdeel hebben de volgende melodie: *re re do re mi mi mi fa sol mi re mi do re*. Dat nodigt uit om in de Deuterus te blijven.

Of er composities zijn in de Tritus of Tetrardus? Ik houd mij aanbevolen. Tot nu toe heb ik er nog geen gevonden.²

NOTEN

¹ Nolthenius, Hélène, *Muziek tussen hemel en aarde*, Amsterdam (Querido) 1981, 96.

² De vertaling van *Est michi nonum* is van dr. Johan Schoenmakers. Over de meeste onderdelen van deze studie hebben wij samen gediscussieerd. Het resultaat van deze discussies is terug te vinden in mijn artikel. Johan was ook bereid om de verantwoordelijkheid te nemen voor de eindredactie. Voor al die hulp dank ik hem.

Jan Lipsch heeft, ook deze keer weer, met veel zorg mijn notaties omgezet in duidelijke kwadraatnotatie. Dank daarvoor.

Samen gregoriaans zingen, niet om uit te voeren in een liturgie of op een concert, maar puur om de oude gezangen te bestuderen, gregoriaans te leren kennen of om door te werken op de studie van oude handschriften. Dat kan tegenwoordig in Utrecht en Zaltbommel. Wat is de aantrekkingskracht van zo'n formule en kunnen er meerdere kringen komen? Katrijn Kuypers is deelnemer van de Gregoriaanse Kring in Utrecht en was te gast op een Bommeldag in Zaltbommel.

Samen gregoriaans zingen, niet om uit te voeren in een liturgie of op een concert, maar puur om de oude gezangen te bestuderen, gregoriaans te leren kennen of om door te werken op de studie van oude handschriften. Dat kan tegenwoordig in Utrecht en Zaltbommel. Wat is de aantrekkingskracht van zo'n formule en kunnen er meerdere kringen komen? Katrijn Kuypers is deelnemer van de Gregoriaanse Kring in Utrecht en was te gast op een Bommeldag in Zaltbommel.

Utrecht

Eens per maand op zaterdagmiddag staan een twintigtal mensen voor de deur van de Pieterskerk. Om 12 uur gaat die open. De bijna 1000 jaar oude kerk (gebouwd rond 1040) heeft een fenomenale akoestiek en is geliefd bij vocale ensembles en koren uit het hele land. De kerkzaal oogt romaans, maar rechts vooraan is een gotische kapel, aangebouwd in de vroege 14de eeuw. Het is een ideale plek om je met een groep van circa twintig zangers terug te trekken en te werken aan het uitdiepen van het eeuwenoude gregoriaanse repertoire.

Bijna twee jaar geleden ontstond het idee bij Wilko Brouwers om een Studium Chorale op te richten. Een groep zangers die, zonder een koor te vormen, samen gregoriaans willen bestuderen. Het is een open kring. Mensen kunnen aanschuiven en natuurlijk ook de groep weer verlaten, maar toch is er ook de behoefte om als groep vooruit te komen, dat geeft dan weer een lichte druk om niet te vrijblijvend met de aanwezigheid in de kring om te gaan.

Er staat koffie klaar en voordat de kring van start gaat, wordt bijgepraat. We hebben elkaar weer enkele weken niet gezien en hoewel we als volstrekt vreemden voor elkaar aan dit avontuur begonnen is er een intimiteit ontstaan die maakt dat we ons al een echte groep voelen. De opstelling is daar debet aan. We zingen in een kringvorm en kijken elkaar dus voortdurend aan. Wie weet kan een psycholoog daar eens iets over zeggen? Omdat de kring divers van samenstelling is, en deelnemers uit alle hoeken van het land komen, heb ik mijn mede kringzangers gevraagd wat hun beweegredenen

zijn om maandelijks soms meer dan honderd kilometer te reizen voor een mid-dagje gregoriaans.

Giselle: “Het is heerlijk om op zaterdag-middag samen met belangstellenden uit het hele land, informeel, oude meditatie-ve gezangen te zingen. Geleid door een inspirerende koorleider, in een middel-eeuwse kerk; de soep en gezelligheid in de pauze maken het ook tot een prettig sociaal gebeuren. Een geweldig initiatief waar ik heel graag aan meedoe!

Haar buurvrouw: “Omdat ik vaker Gregoriaans wilde zingen heb ik me aangesloten bij de Gregoriaanse Kring. Ik heb eerst bij Wilko een workshop Gregoriaans gevolgd. Prachtig hoe je samen met anderen de tekst meer betekenis kan geven door die te zingen in een doorgaande beweging, als in een gezamenlijke flow. Het is voor mij nog wennen aan het notenschrift maar heerlijk om te doen. Zeker als duidelijk is hoe de tekst gezongen kan worden, welke accenten er nodig zijn. In de opvattingen daarover van Wilko kan ik me volledig vinden”.

Studium Chorale

Wilko Brouwers heeft gezangen uitgezocht die de komende weken op de liturgische kalender staan. Vandaag zijn dat gezangen van de Paastijd, uit elke week wel een stuk: *Resurrexi*, de introitus van Pasen zelf, uiteraard, alleluia *Pascha nostrum* met de sequens *Victimae, paschali laudes*, *Angelus Domini* het offertorium van de tweede zondag van Pasen en de communio *Mitte manum tuam. Iubilate Deo* de introitus van de derde zondag van Pasen en de alleluia *Redemptionem* en communio *Ego sum pastor bonus* van de vierde zondag van Pasen.

Dat wordt aanpoten vanmiddag. De noten zijn van enkele weken voorafgaand aan de kring toegestuurd en door iedereen

ingestudeerd. Vandaag werken we aan de muzikale verfijning en het uitdrukken van de diepere lagen in de teksten.

Deze kringdag valt toevalligerwijze op Stille Zaterdag. Terwijl wij ons hebben teruggetrokken in de gotische Dekenkapel, staat de grote kerkdeur open en lopen toeristen in en uit. In de Noorderkapel, aan de andere kant van het hoogkoor, wordt een gebedsdienst gehouden voor de Paasweek. We besluiten om de middag met een paar minuten stilte te beginnen om de hectiek buiten te sluiten. Elmar ervaart daardoor met name de rust en het spirituele van de middag. “Het samen zingen van gregoriaanse gezangen creëert een brug naar de bronnen van samenhangende spirituele en muzikale inspiratie. Hoge muzikaliteit en 'gewoon' zingen worden een enkel geheel. De haast van het hedendaags leven komt tot stilstand, tegelijk wordt je één met mensen door de eeuwen heen. Het zingen heeft geen specifiek doel; tegelijk heeft het een hoger doel dat alle wereldse doelen overstijgt. Nou klinkt dat wat hoogdravend, maar het schiet me net te binnen dus is het misschien niet zo gek om dat dan ook zo te zeggen”.

Maar dat geldt ook voor Clementine: “Voor mij is de Gregoriaanse kring steeds weer een verrijking. We gaan terug naar de oudste muzikale traditie die wij kennen waarin we die of dat Ene bezingen, voor mij de basis van ons bestaan. We proberen dat zo mooi mogelijk te doen en dat vraagt aandachtig afstemmen op elkaar. Bijzonder vind ik dat we daar allemaal, zonder er uitgebreid over te praten, ons best voor willen doen. Dat voel je gewoon. We zijn niet allemaal gelovig of in elk geval niet allemaal van dezelfde kerk en toch vinden we elkaar hierin, ook dat vind ik bijzonder”.

Er moet natuurlijk wel degelijk aan stemvorming gewerkt worden en voor het inzingen is er dan ook veel ruimte. Omdat niet iedereen dezelfde gregoriaanse bagage heeft, springt Wilko zorgvuldig om met extra informatie, zoals het interpreteren van de muziek aan de hand van de neumen. Hij gebruikt notenmateriaal uit het *Graduale Romanum* en schrijft daar waar nodig bijzonderheden uit de handschriften bij.

Voor de nieuwkomers op dit terrein noot hij de neumen op het schoolbord in de kapel: een tractulus, een virga, een pes quassus. Alles staat in het teken van het uitdrukken van de tekst in de muziek.

Ook voor de al veel langer ingevoerd is het een terugkomen bij de basis. “De Kring is voor mij een maandelijks ervaren van groei in het leren kennen en kunnen zingen van Gregoriaans en het afstemmen op elkaar en genieten van het enthousiasme en de kennis die Wilco inbrengt” zegt Marion uit Malden bij

Nijmegen en zij zingt al heel wat jaren in gregoriaanse schola’s.

Zaltbommel

De Kring is een nieuw initiatief en het enthousiasme van de deelnemers aan deze formule is groot. Eerder in het Tijdschrift besteedden we aandacht aan een andere kring, die van de Bommeldagen. Deze “kring” ontstond uit noodzaak omdat een bestaande mannenschola van de ACG dreigde op te houden.

Voor mij, uw auteur op zoek naar nieuwe trends in Gregoland, reden om te gaan kijken en vooral ook eens mee te gaan zingen in de pastorie van de sint Martinuskerk in de Oliestraat in Zaltbommel. Ik ben niet de enige gast. Cathelijne is helemaal uit België gekomen om een keer mee te zingen en verder is Justine na enkele keren proefdraaien vast lid geworden van de Bommelkring. Er zijn hier, in tegenstelling tot Utrecht, meer mannen dan vrouwen aanwezig en de

initiatiefnemers zijn zeer ervaren zangers. Dit keer staat gastdirigent Eugene Liven d'Abelardo voor het gezelschap.

Het tempo van instuderen ligt hoog. Ook hier zijn de noten van te voren ingestudeerd en meteen wordt aan de gastdirigent gevraagd wat hij met de oriscussen in het openingswerk responsorium *Colligerunt pontifices* doet. Dat zet de toon. Hier hoeft niet het verschil tussen een punctum en tractulus te worden uitgelegd. Meteen gaat het over het interpreteren van materiaal uit verschillende handschriften. Als ervaren gregorianist voel ik me als een vis in het water, maar waar ik in Urecht tot de gemiddelde leeftijdsgroep hoor, ben ik hier een van de jonkies.

Er wordt hard gewerkt aan de stevige stukken die Eugene uit het handschrift Hartker heeft gekopieerd. Behalve het eerder genoemde Responsorium staan ook *Ingrediente Domino* en het graduale *Christus factus est* op het menu. De repetitieruimte is qua akoestiek geschikt voor het technisch bestuderen van de muziek, maar de ervaring van de mooie klank lijkt van minder groot belang. Daarvoor zouden we eigenlijk naar de aanpalende kerk moeten, maar helaas zit de tussen-deur op slot.

Het lijkt alsof de ervaring van het samen mooi mooie gregoriaans zingen hier wat meer op de achtergrond staat ten gunste van het bestuderen van het muzikale materiaal. En ik realiseer me dat in slechts een ochtend samen zingen met de groep keuzes gemaakt moeten worden. Deze kring is natuurlijk ontstaan vanuit een heel andere invalshoek.

Frans was lange tijd, ruim 12 jaar lid van de ACG mannenschola, Schola Laon 239. Hem vraag ik ook naar zijn erva-

ring. "Nieuwe aanwas bij de schola bleef uit en ook daalde het aantal zangers gestaag. Na het overlijden van Gerrit Hulsink heeft Reinier Wakelkamp het stokje over genomen tot er een nieuwe dirigent voor ons beschikbaar zou zijn. Dat bleek echter zeer moeilijk en het aantal zangers bleef dalen, terwijl de gemiddelde leeftijd maar bleef stijgen, ook werd het steeds moeilijker een plek te vinden waar wij konden zingen. Uiteindelijk is besloten te stoppen met de schola. Om het afscheid dragelijk te maken is de Bommeldag ingesteld. Eens in de maand bij elkaar komen, wat gezangen door nemen, zonder de tijdsdruk van een komende uitvoering, en later evalueren.

Enkelen wijzen hebben toen, na overleg met de Bommelaars, besloten geïnteresseerden en ook dames toe te laten en af en toe een gastdirigent uit te nodigen. Ik vind het prettig eens in de maand te gaan "bommelen" en met de zangers het wel en wee bij te praten. Maar het is voor mij te vrijblijvend. Ik mis een doel om naar toe te werken en de uitvoering. Vandaar dat ik op zoek ben gegaan naar een andere schola en gelukkig in Hilversum terecht ben gekomen bij Eugene. De Bommeldagen zijn voor mij toch een beetje nostalgie, heimwee naar het verleden, misschien? Geen afscheid kunnen nemen".

Uitbreiden

Die mening wordt niet gedeeld door Justine, jongste aanwinst voor de kring in Zaltbommel: "Het samen zingen met mensen die zo ervaren zijn op dit gebied, is heerlijk! Ik leer hier zoveel van. Het is een genot om elke maand naar Zaltbommel af te reizen en me in de materie te kunnen verdiepen". En ikzelf kan bevestigen dat ik ook genoten heb van een ochtendje stevig notenkraken. Een beetje

wat ik gewend ben op een dag zoals die wel georganiseerd wordt door de Gregoriaanse Academie.

Het één sluit het ander ook niet uit. De spiritualiteit die in Utrecht ervaren wordt door nieuwe liefhebbers van gregoriaans naast de musicologenarbeid die in Zaltbommel wordt bedreven. Het heeft beide zijn schoonheid. Ik vraag mij af of meerdere dirigenten het initiatief zouden willen oppakken om in hun omgeving een kring te willen starten, naast of als alternatief voor een schola. Accenten en werkwijzen mogen daarbij natuurlijk verschillen.

Het samen werken op basis van slecht één samenkunst per maand, leidt er in ieder geval al toe dat mensen bereid zijn veel grotere afstanden af te leggen. Dat biedt mogelijkheden om de eigen gelede- ren open te gooien. De intimiteit van de groep, zonder druk van een uitvoering, zorgt voor een ontspannen samenzingen en dat is weer een kans om meer mensen kennis te laten maken met het mooie gregoriaans. Of zoals Pia uit Utrecht zegt: "Wat mij vooral aanspreekt in de formule is, dat er geen concert of viering in je nek hijgt". Zo kunnen we in een ontspannen sfeer met elkaar oefenen en de bijeenkomst afsluiten. Vervolgens gaat de muziekmap dicht en kunnen we uitkijken naar de volgende kring, met nieuwe liederen. Een voordeel daarvan is ook dat we zonder problemen het kerke- lijk jaar kunnen volgen. Zo'n tien keer per jaar bij elkaar komen, bevalt me ook goed. Het met elkaar zingen wordt daar- door geen gewoonte, maar een uitje. Het is leuk om elkaar weer te zien. Voor mij persoonlijk is het natuurlijk fijn dat ik met mijn vrij lage zangstem, mee mag zingen met de mannen.

Hoogkoor

Terug in Utrecht is de pauze voorbij. We hebben net tomatensoep gegeten samen met de gidsen van Kerken Kijken die de verbaasde toeristen steeds moeten uitleg- gen wie daar toch aan het zingen zijn in die kapel. De soep is trouwens een initi- tief van een van de deelnemers van de kring om samen met elkaar in gesprek te gaan, om als zanggroep niet als vreem- den tegenover elkaar te staan.

Op het eind van het tweede deel van de middag nemen we de muziek mee naar boven op het hoogkoor om alles achter mekaar door te nemen. De akoestiek daar is mogelijk nog indrukwekkender dan in de kapel en de ervaring deze muziek te zingen op een plaats waar dat zo'n dui- zend jaar geleden ook al gebeurde geeft iets magisch aan het moment. Toeristen luisteren stil in de banken beneden, er klinkt niets anders meer dan eeuwenoude muziek en wanneer we het goed hebben ingestudeerd zorgt de ruimte voor extra boventonen, een cadeautje.

Marijke is er van onder de indruk: "Voor mij voelt het goed om letterlijk in de kring te staan en onder de bevlogen en uitnodigende leiding van Wilko Brou- wers, gesteund door het gastvrije onthaal in de kapel van de Pieterskerk, de geko- zen gregoriaanse tekst en gezangen als ultieme uitdaging, achter op het koor van de kerk zelve tot uitdrukking te mogen brengen. Aldus proberen we, één klank vormend, boven onszelf "uit te stijgen" en soms lukt dat nog ook"!

Bij het opruimen van de kapel en terug- plaatsen van de stoelen beaamt Wim dat nog eens: "De Gregoriaanse kring is voor mij een maandelijks feest: de zorg en de concentratie voor de tekst en muziek in een ontspannen sfeer. Ik zou het niet graag meer missen"!

Het evangelie van deze zondag in dit A-jaar verhaalt de parabel van de zaaier; in de uitgebreide versie zegt Jezus, desgevraagd door zijn leerlingen, waarom hij kiest voor de stijlform van de parabel: aan sommigen is het wél, aan anderen niet gegeven om ‘de geheimen’ te leren kennen. Die beeldspraak over het zaai-veld komt terug in de *lezingen*, bij Jesaja (het woord uit mijn mond vergaat het zoals het zaad: het keert niet vruchteloos terug) en Paulus (de hele natuur kreunt in barensweën, maar ze is niet zonder hoop): meer in termen van hoop en verwachting nu dus. De *gebeden* vragen voor ons, de dwalenden wie het gegeven moge zijn de ‘geheimen’ te leren kennen, om licht en om de genade van heiliging en verlossing.

De *gezangen* zijn allemaal toonzettingen op teksten uit het rijke boek der psalmen, en raken gaande de liturgie meerdere gevoelsschakeringen aan, van smeking via dankzegging tot dankbaarheid.

Dom Boer typeert de eerste psalmzang (Ps. 54/55), van de **Introitus** dus, als volgt: “Een zodanig Psalmvers is eigenlijk niet te begrijpen door een volk dat geen bedelaars kent. Dat is geen bidden, dat is bedelen”. In zijn vertaling (het Latijn op de voet volgend): *Toen ik riep tot den Heer, verhoorde Hij mijn stem, (mij bevrijdend) van hen die tegen mij*

opstaan: en Hij vernederde hen, die is vóór de eeuwen en blijft in eeuwigheid: werp uw bekommernis op den Heer, en Hijzelf zal u voeden. Ps.: Verhoor, God, mijn gebed en veracht niet mijn smeking.

Het Graduale Novum (GN) reconstrueerde het psalmvers in melodie én omvang (en dus kortte ik ook Boer’s vertaling in). Ook het corpus kent meerdere restituties in GN, voornamelijk herstelde si’s. Pure winst!

Dom Boer: “De drie zinnen met dezelfde finale vallen onmiddellijk in het oog: *mihi-aeternum-enutriet*. Ook voor het overige vertonen de drie zinnen veel overeenkomst in opbouw. Ze maken alle de opstijging naar de *do*, al variëren ze daarbij heel aangenaam, en tegelijk heel logisch, de tussencadensen (bij *Dominum – meam; eos – saecula; Domino – te: GvO*)..... De middenzin met zijn viermaal herhaalde dubbele *do* (pressus, bivirga, bivirga, pressus) is wel de sterkste en de voornaamste. *Jacta cogitatum* herinnert weer precies aan *Dum clamarum* en de rest is meer finale-formule dan een nieuw accent. Tot nu toe hebben we nog niets gevonden in deze Missen na Pinksteren, dat niet van de hoogste schoonheid getuigt.”

De Laon-neumen volgend van GN raken wij nog dieper overtuigd van deze laatste getuigenis. Het incipit, een liggende salicus beginnend met een puntje, is verra-

derlijk moeilijk met een schola gelijk in te zetten, maar beoogt overduidelijk dat we dóór moeten naar *exaudivit*, en na de tussencadens naar *appropinquant*. En weer verder, in herhaling vanaf de grondtoon, via Dom Boer's dubbele *do*'s, naar het al voorbereide, hooggestemde *et manet*. De slotzin, *iacta cogitatum tuum*, is de moraal van het verhaal: je voelt eerst in het werkwoord de snelle gooibeweging en dan het zware gewicht van je beslommingen (al die uncini bij *cogitatum tuum*!). En hoor tenslotte al die gevoelsstemmingen bijeen gevat in dat *te*, zoals Boer het aanvoelt: jij, bedelaar.

Het **Graduale** berust op een tekst van psalm 16/17: een gebed van een vervolgende. Dom Boer vertaalt het zo woordelijk mogelijk: *Bewaak mij, Heer, als uw oogappel; onder de schaduw van uw vleugels bescherm mij. Van uw aanschijn ga mijn oordeel uit: laat uw ogen gerechtigheid zien.*

Dom Boer zocht alle 17 graduales van de eerste modus bijeen en constateert dan: "Ondanks de grote gelijkenis die deze Graduales vertonen, heeft toch elk zijn eigen physiognomie". Dit keer een "regelmatig Graduale: Responsorie en Vers hebben beide twee zinnen. De eerste zin van het Responsorie is praktisch plagaal en reciteert voornamelijk op de *fa*. De atmosfeer van *Custodi me* is daardoor innig en vol vertrouwen. *Ut pupillam* maakt een bescheiden heffing naar de *la*, en de herhaalde climacussen die nu volgen zijn zinsfinale, maar tevens voorbereiding van de bewogen accentpassage op *sub umbra alarum*. Er komt licht en blijdschap in de melodie door den overgang in den modus van *fa*: *fa la do*: twee *fa*-cadensen, besloten door een vluchtige *mi*-cadens, die aanstonds in de uitgewerkte slotjubilus overgaat. Hier (bij

protege me. GvO) komt het nadrukkelijke recitatief op de *fa* terug met een geleidelijke en dringende ontwikkeling naar de *do*. De laatste driedubbele *fa* is trivirga. Het Vers daarentegen is zuivere eerste modus, en gaat aanstonds met de klassieke repercussie naar de *la*, zoals het een eerste modus-Vers past. De mediant is eveneens op de *la*: *prodeat*, hetgeen altijd een sterke melodie verzekert, te meer daar *oculi tui videant* vier protuscadensen te zien geeft: *la-re-la-sol*. De slotzin kennen we uit Graduale *Gloriosus* van de Martelaren (GT 457, GvO)." En Boer sluit altijd af met een agogisch advies, en hij moet er de handschriften bij gehaald hebben: "De losse punctums uit *judicium meum* sterker dan wat volgt. Het hele begin van *videant* tot aan de *do* krachtig en precies en niet te snel: alle noten hebben episema, hetgeen niet noodzakelijk wil zeggen dat ze verbreed werden, laat staan verdubbeld".

Het **Alleluia** *Te decet* wordt door Alfons Kurris geschaard onder de 10de -eeuwse melodieën: voorkomend in C(antatorium), L(aon) en E(insiedeln); reeks 2 – teksten na 900 verspreid –; en verder te typeren als vrije melodie (zie TvG 2015-4, pag.133).

We citeren verder Dom Boer, eerst zijn vertaling: *U past de lofzang, God, in Sion, en U worde de gelofte gebracht in Jeruzalem.*

Met de *solsire*-intonatie zijn we meteen in den zevenden modus: de *re* wordt voortdurend benadrukt, delicate cadens op de *si*, die de laatste voorbereiding is voor het *fa*-accent, waarmee de jubilus begint. Het losse punctum *re* is sterker dan de *fa* (trigon). De bekoring van den jubilus bestaat verder in zijn afdalingen naar de tonica *sol*. Het vers kunnen we beschouwen als een versierde psalmodie:

<i>Te decet hymnus Deus</i>	flexa	<i>in Sion</i>	mediant
<i>et tibi reddetur</i>	flexa	<i>votum</i>	mediant

Men verbrede het losse punctum van *tibi*. In *Jerusalem* is een prachtige en krachtige uitbreiding van den jubilus. Zing in een onbeschroomd en breed crescendo naar boven: de twee tristropha's licht, de twee losse punctums in het middengedeelte stevig.

Niets tams of afgesletens in dit alleluia, maar tevens niets oneffens of ongelijks: een feilloos en sterk cantando." En de monnik besluit: "Al deze woorden betekenen niets voor wie het in gedachte al niet hoort, en wie het hoort heeft het niet nodig. Niemand beter dan de schrijver weet hoe machteloos en nutteloos deze commentaren zijn".

Het offertorium *Ad te, Domine, levavi*, is hier al besproken. Zie TvG 2015-3, pag. 88.

De communio *Passer* staat in GN in de derde modus (in plaats van in de eerste) en dat is geheel in overeenstemming met Dom Boers modale analyse. In dit verband legt hij een fraaie link met de intonatie van het vers: "En na het psalmvers (in de derde modus: *do re mi mi... mi mi sol fa mire fa*) werd de antifoon aansluitend doorgezongen met *Altaria tua Domine virtutum*, dat immers praktisch de psalmintonatie heeft. En zo is het mysterie van den modus van deze beroemde Antifoon opgelost", en hij verwijst en passant ook nog even op de gelijkenis met de communio *Amen dico vobis: quod uni* van de maandag na de eerste zondag van de 40-dagentijd (GT pag. 79). Hoe het ook zij, GN herstelt consequent de derde modus, vooral ook qua notenbeeld, met de dosleutel op de bovenste lijn, en introduceert daarbij de *fis*. Daarenboven

herstelt GN ook de nodige *si*'s, die Dom Boer overigens ook al zong (als *mi*'s dan dus, GvO).

Minstens zo opzienbarend is de toonschildering van het nestelende musje. Dom Boer: "De tekstillustratie is op het virtueuze af. De intonatie heeft de lichteheid van een vogeltje, vooral wanneer men de twee eerste *fa*'s als *mi* zingt (bij GN uiteraard: *do* als *si*, GvO): dan volgen ook de twee podatussen *domi* en *misol* op *passer* en *sibi* elkaar mooier op. Op *turtum* hoort men een tortel koeren; *nidum* rijmt op *domum*. Na deze bewegelijke serie podatussen komt de rust van *reponat*, nog nadrukkelijker gemaakt door de lange virga. Na de brede finale van *suos*, in het zachte trituskarakter, volgt levendig en geestdriftig de psalmodie van den derden modus: *do re mi solfa mi re faaa: altaria tua Domine virtutum*. De finale van *Deus meus* is een mooi melodisch rijm op *Deus meus* (Boer bedoelt wellicht: *Rex meus*, GvO), en hier gebeurt de eigenaardige modulatie van deze Communio doordat de *sa* (in GN *fa*, GvO), tot nu toe gehoord als *fa*, ongemerkt plaats maakt voor de *si* (in GN verschijnt hier de *fis*, GvO), zodat we eindigen met een tetrardus-finale. Toch houdt ook de derde en laatste zin met zijn mediant op de *mi* en zijn vóórfinale op de *si* derde-modus-karakter".

Altijd weer een verrassing hoe de liturgie ons 'bij de tijd' kan brengen. En vandaag dus ook in de natuur! Met deze communio-psalm (Ps. 83/84) uiten we onze dankbaarheid over Gods nabijheid: een pelgrimslied door de zaaivelden, met mussen en tortels in het rond.

Wij publiceren hieronder de inleiding en verantwoording van de uitgave Exodus deel 1 en deel 2, uit het 'scriptorium' van Ger Steeghs. In de mededelingen vindt U informatie over bestelwijze van deze bundels.

Onder de titel Exodus deel 1 en Exodus deel 2 hebben we een keur aan gregoriaanse gezangen gebundeld op teksten uit de Bijbelboeken Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium, Josue, Judicum, Ruth, Koningen I, II, III en IV, Paralipomenon (Kronieken) I en II, Esdrae II, Tobiae, Judith, Esther, Job, Proverbiorum (Spreuken), de Libri Apocriphi: Manassae, Esdrae III en IV. Om deze gezangen op te sporen hebben we dankbaar gebruik gemaakt van onder andere "Carmina Scripturarum" van Carl Marbach. Een index van de gebruikte handschriften en boeken is op de laatste pagina weergegeven.

De twee bundels zijn een aanvulling op onze eerdere uitgaven, Genesis en het Gezongen Hooglied. Zij vullen als het ware de leegte op tussen deze beide bijbelboeken. Van het boek psalmen zijn legio gregoriaanse gezangen beschikbaar. We vonden het daarom niet nuttig om deze op te nemen. Bij elk gezang is aangegeven: het type gezang, het gebruikte handschrift of boek en de van toepassing zijnde bijbelboeken. Voor zover mogelijk hebben we de gezangen van een inhoudelijke vertaling voorzien.

Evenals onze vorige uitgaven moeten Exodus deel 1 en Exodus deel 2 slechts gezien worden als een veelkleurige verzameling van gezangen uit de genoemde bijbelboeken, welke we vonden in diverse hand-

schriften en boeken. Met de ons beschikbare kennis en middelen hebben we deze zo getrouw mogelijk getranscribeerd naar de huidige gangbare notatie van het gregoriaans. Hierbij was ons streven om tijdgeest en plaatselijke traditie maximaal in stand te houden.

Het was fijn om met kennisdragers uit binnen- en buitenland van gedachten te wisselen over het realiseren van deze uitgave. Tijdens het jarenlang zoeken in de handschriften en boeken is het ons duidelijk geworden dat HET GREGORIAANS ver te zoeken is. Gregoriaans blijkt vele gezichten te hebben. We hebben dit proberen uit te drukken met de illustraties op de voorbladen, welke afkomstig zijn uit de handschriften van Vorau en Wolfenbüttel.

We hopen dat deze uitgave, waaraan we met veel plezier gedurende een aantal jaren hebben gewerkt, voor veel schola's een welkome bron mag zijn om hun vieringen en mogelijke concerten vernieuwend vorm te geven.

Met het verschijnen van deze uitgave wordt het scriptorium van Ger gesloten. Vele jaren waren we op de dinsdagmorgen daar te gast om met verwondering te ervaren wat gregoriaans ons tekstueel en muzikaal biedt. De tijd doet zijn werk en haalt ons in. Het is goed zo.

1.

Nieuwe uitgave Exodus 1 en 2

Twee nieuwe uitgaven van Ger Steeghs, de bundels Exodus 1 en 2, vervolg op eerdere verzamelingen van gregoriaanse gezangen gebaseerd op Oud-testamentische teksten. In dit nummer vindt u de inleiding van deze uitgave gepubliceerd. Prijzen van alle bundels

€15,- (A5 formaat) of €20,- (A4-formaat), te bestellen bij Ger Steeghs. Abdijhof 13, 6041HG Roermond, Tel.: +31 (0) 475 462435, e-mail: gerst01@planet.nl, Bij bestelling svp aantal en formaat vermelden.

2.

Bommeldagen

Zoals in vorige nummers al gemeld, heeft de vroegere mannen-schola *Laon 239* zich getransformeerd tot een gregoriaanse zang- en studieclub op de zogenaamde *Bommeldagen*. Na een klein jaar proefdraaien, telt de groep een twaalfstal leden van beiderlei kunne en zijn er contacten gelegd met drie gastdirigenten; onze vaste dirigent, Reinier Wakelkamp, gaat vooral uit van *hs Laon*. De werkwijze is vanaf dit jaar enigszins bijgesteld:

- Elke tweede zaterdag van de maand, van 9.30 tot 12.00 uur (tenzij het weer tegenzit).
- In de RK kerk te Zaltbommel, Oliestraat 26A, 5301 BB.
- Kosten: €15 per keer of een jaarlijkse contributie à €13,50 per keer. U krijgt hiervoor tevoren de muziek uitge-

reikt en halverwege de repetitie is er kof-fiepauze, voor de ook broodnodige ontspanning, conversatie en saamhorigheid. Ieder die het fijn vindt om onder deskundige leiding gregoriaanse gezangen zingend te beleven en in de geest van semio-logische studie en oefening naar één-stemmigheid te streven, is van harte welkom. De bijeenkomsten zullen tegelijk muzikaal-instructief én tekst-verdiepend zijn, zo mogelijk aanknopend aan de liturgische tijd van het jaar. Voor dit jaar zijn de gastdirigenten: op 8 april Eugeen Liven d'Abelardo (We zongen uit Hartker gezangen rond Palmzondag) en op 10 juni Louis Krekelberg (met gezangen rond Pinksteren).

Informatie: Gerrit van Osch: gjmvanosch@hetnet.nl.

3.

Van Geert Maessen, Gregoriana, de volgende berichten:

Sinds afgelopen zomer staat het volledige *Graduale Lagal* (1984/1990) voor gratis download op onze website. Voor veel semiologen schijnt dit een (bedenkkelijk?)

curiosum te zijn. Feit blijft dat de auteur, Chris Hakkenes, zijn tijd minstens 27 jaar vooruit was en op sommige punten in feite nog steeds niet is ingehaald.

Ook voor gratis download staat op onze website het volledige *Graduale Romanum in Braille* (2066 pp) zoals dat in het interbellum op de Electrische Brailledrukkerij van Grave werd gedrukt. Zie

het artikel in ons tijdschrift: 2015, 1, 20 – 28.

Verdere informatie:

<http://www.gregoriana.nl/>

4.

Nederlands Gregoriaans Festival zoekt vrienden

Zoals vele andere culturele instellingen moet ook het NGF het hebben van giften, subsidies en fondsen; daartoe is een nieuwe stichting in het leven geroepen: *Stichting vrienden van het Nederlands*

gregoriaans festival. Deze stichting heeft de status van ANBI-instelling met cultureel oogmerk.

Informatie:

vrienden@gregoriaansfestival.nl.

5.

Enige sites

Grain de la Voix, Antwerpen: deze in middeleeuwse muziek gespecialiseerde groep stuurt regelmatig het lopende programma: www.graindelavoix.be.

de hoogte wil blijven, zij verwezen naar www.klankbordsite.nl; editors: Dr. Ulrike Hascher-Burger en Dr. Martin van Schaik.

Wie over actualiteit en ontwikkelingen in de antieke en middeleeuwse muziek op

Over het *Tilburgs Gregoriaans Koor*: zie www.tilburgsgregoriaanskoor.nl

6.

Metten van Sint-Lebuius

In een (dankbare) reactie van de Schola Cantorum Karolus Magnus en als aanvulling op onze recensie over die Metten in ons vorige nummer verzoekt deze schola te vermelden:

CD Metten van Sint-Lebuius à €8 en boek Lebuius herontdekt à €14,95 zijn te bestellen via www.karolus-magnus.nl.

Gregoriaanse Koorkring Utrecht

De Gregoriaanse Kring is geen koor, maar een kring. Een kring als een cirkel. Binnen de cirkel wordt naar een zo groot mogelijke eenheid gestreefd. Maar de cirkel is een open cirkel. Open voor mensen die willen deelnemen, want er is geen auditie en er wordt geen uitgebreide voorkennis vereist. Openheid is er ook bij de deelnemers aan de kring. De deelnemers staan open voor samenwerking met elkaar, voor ontdekking, voor ontwikkeling.

De Gregoriaanse Koorkring Utrecht is een initiatief van Wilko Brouwers en staat ook onder zijn leiding.

- Eenmaal per maand van 12:15u (kerk open vanaf 12:00u) tot 16:00u (pauze 13:30u tot 14:15u)
- De repetities vinden plaats in de Dekenkapel van de Pieterskerk te Utrecht. Gedurende de laatste 20 minuten van elke bijeenkomst worden de gezangen waaraan gewerkt is, uitgevoerd op het hoogkoor van de kerk. De kerk is de gehele middag geopend voor publiek. De Gregoriaanse Kring levert een klinkende bijdrage aan het fenomeen “Kerken Kijken”.
- De zangers zijn in principe bij alle bijeenkomsten aanwezig, zodat het werken aan de eenheid binnen de groep op gang blijft. Deelnemers betalen € 12,50 per geplande bijeenkomst. Er zijn in principe twee betaaldagen: de eerste bijeenkomst in het nieuwe kalenderjaar en de eerste bijeenkomst na de zomervakantie. Op deze betaaldagen betaalt men een half jaar vooruit. Nieuwkomers betalen bij hun eerste bezoek aan de Gregoriaanse Kring € 12,50. Als ze besluiten te blijven, betalen ze bij hun tweede bezoek het restbedrag van het lopende halfjaar

In Memoriam Jan Valkestijn ■ ■ ■

Vlak voor het ter perse gaan van dit nummer bereikte ons het droeve bericht dat Jan Valkestijn (mgr. drs Johannes Wilhelmus Nicolaas Valkestijn MBE) op 16 juni 2017 te Heemstede is overleden, 89 jaar oud. Zijn uitvaart vond op 22 juni dav plaats vanuit de Kathedrale Basiliek Sint Bavo te Haarlem, de kerk waar hij vele jaren als rector cantus zijn Sint Bavocantorij heeft geleid. Jan Valkestijn was een grootheid in het Nederlandse

kerkmusieklandschap. Hij was priester, musicus en studeerde op latere leeftijd af in de Muziekwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam. Naast zijn liefde voor de Engelse koormusiek, was hij ook een groot liefhebber van het gregoriaans. Ook aan dit Tijdschrift heeft hij zijn steentje bijgedragen. We zullen hem in een volgend nummer uitgebreider herdenken.

- De Gregoriaanse Kring zingt gezangen uit de erop volgende weken van het kerkelijk jaar (voornamelijk proprium maar ook ordinariumbergezangen, hymnen en gezangen uit de officie).
- Zangers krijgen drie weken voorafgaand aan de bijeenkomst per mail de bladmuziek thuis gestuurd en bereiden de muziek zó voor, dat er tijdens de bijeenkomsten niet op noten hoeft te worden geoefend.
- De toegestuurde bladmuziek is NIET gebaseerd op de zogenaamde gerestitueerde uitgaven, bevat echter wél relevante semiologische tekens volgens Sankt Gallen. De zangers krijgen een tabel met deze tekens en bijbehorende uitleg.
- De Gregoriaanse Kring geeft in principe geen concerten en verleent geen medewerking aan liturgische bijeenkomsten. Het accent ligt op de “studium chorale”, het zich gezamenlijk verdiepen in het gregoriaanse repertoire behorend bij de tijd van het liturgisch jaar. Deze verdieping heeft geen wetenschappelijk, maar veeleer een monastiek karakter. Er wordt veel aandacht geschonken aan de eenheid van de groep en het beleven van de relatie tussen woord en toon. Van de zangers wordt verwacht dat ze de bereidheid en de potentie hebben om aan de eenheid van de groep een optimale bijdrage te leveren.
- De Gregoriaanse Kring bestaat uit maximaal 25 zangers.

1.

Verwijzing naar Gregoriusblad 2017/1

De hoofdredacteur, Martin Hoondert, refereert aan de *Missa in Mystrium*, met veel gregoriaans en polyfone muziek, uitgezonden op Kerstmis 2016 in de Sint-Plechelmusbasiliek van Oldenzaal. Hoondert haakt vooral in op een commentaar na afloop in de social media: 'dit is vorm zonder inhoud', beantwoord door Herman Finkers met een vergelijking: 'om de Nachtwacht van Rembrandt te kunnen zien is licht nodig; het gaat niet om het licht, maar het is wel van belang; zo ook met liturgie: de vorm is van belang om het Geheim te kunnen zien'. Het meta-commentaar van Hoondert: juist qua licht vallen bij Rembrandt, die kunstenaar van het licht, vorm en inhoud samen, door te kijken worden we ons bewust van het licht; en dat kritische evenwicht tussen beide aspecten is juist van belang voor een goede liturgie.

Dezelfde Hoondert bijt het spits af van de serie verhandelingen in deze jaargang over 'Deltaplan liturgische muziek', en wel toegespitst op *repertoire*. Lezing van drie boeken (*Repertorium*-lijst van NRL, *Kerk van de Toekomst* van Renkema/van Straaten (red.) en *Voor Wie Gedenken* van Henk Jongerius) brengt hem tot de denk-exercitie over tekst, muziek en uitvoeringswijze van toekomstig repertoire. Hij spreekt zich vrijelijk uit vóór zoveel mogelijk *gezongen* liturgie die begint bij het verlangen van mensen: basisrepertoire ontstaat aan de basis. Verder stipt hij aan dat er niet te veel woorden aan te pas moeten komen en dat het *zingen van binnenuit (intensief en expressief* – Frans Jespers – en als *geestelijke oefening* – Chris Fictoor –) gebeurt.

Het gebruikelijke interview met een praktiserend liturgisch musicus door Kees van Me-

chelen is dit keer van Johan Siemensma, componist/dirigent/docent uit Leeuwarden. Altijd inspirerend dat frisse geluid uit ons noordelijkste bisdom.

Als een tweeluik past het artikel van Sytze de Vries op dit interview: een verhandeling over wat een 'goed' kerklied is. Deze dichter, theoloog, predikant en tekstschrijver, betoogt vanuit zijn dertigjarige praktijkervaring 'als lieddichter, voorganger en zanger', dat het vooral aankomt op de muziek: 'door de woorden te zingen, vindt een verhuizing plaats naar de andere hersenhelft, waar onze emoties en gevoelens zetelen'. Maar ook: 'De grootste nadruk leg ik toch hier: een goed kerklied moet poëzie zijn' en: 'Poëzie is vóór alles spreken in beelden'.

Rens Tienstra herdenkt dat het 100 jaar geleden is dat de Italiaanse kardinaal/dirigent/componist/musicoloog Dominico Bartolucci werd geboren. Hij volgde in 1956 Lorenzo Perosi op als 'maestro perpetuo' van de Sixtijnse Kapel. Hij maakte meerdere pausen mee: Pius XII 'hield van muziek', Paulus VI 'was toondoof', en Johannes Paulus II associeerde hij vooral met het verergeren van een 'liturgische crisis'; Benedictus XVI, 'een Napoleon zonder generaals, speelt piano, begrijpt Mozart en houdt van de liturgie' creëerde hem in 2010 kardinaal. We lichten er enkel een opmerking over gregoriaans uit: 'het kwam in oorlogstijd tot stand en moet mannelijk en sterk gezongen worden – niet zoet en troostend!'

Richard Bot bespreekt de *Repertorium*-lijst die in het Deltaplan-artikel van Hoondert ook al ter sprake kwam, onder de titel 'Van gregoriaans tot Iona'. Het merendeel van zijn commentaar gaat over Nederlandstalige

gezangen en de selectiecriteria die op de teksten werden toegepast; hij mist dergelijke criteria met betrekking tot de muziek. Hij besluit met een positieve noot inzake het focus wat nu ook het getijdengebed bestrijkt en een verwijt aan de redactie dat die 'de aansporing van nr. 108 uit *Liturgiam authenticam* niet ter harte heeft genomen, namelijk het inschakelen van diocesane commissies en andere deskundigen bij het samenstellen van deze repertoirelijst, dan was deze meer up-to-date geweest en getoetst op liturgisch-muzikale bruikbaarheid'.

In een bespreking van *Musik und Kirche* (2016, 1-3) komen we de ons bekende Stefan Klöckner tegen, die met zijn ensemble Vox

Werdensis het gregoriaans 'bij de tijd' wil brengen, al is hij zich ervan bewust dat de klankwereld van de middeleeuwse mens niet de onze is; voor de kerk is en blijft het gregoriaans belangrijk, het is een 'Schule der Spiritualität'; voor de kerk is het gregoriaans steeds een uitgangspunt, ook bij hervormingen; ging het daarbij eerder vooral om tekst, sinds de 19de eeuw staat de sound meer op de voorgrond.

Tenslotte nog een bericht. Met ingang van september 2016 nemen de priesterstudenten van de bisdommen Utrecht, Breda en Rotterdam deel aan het programma van aanvullende, ook liturgisch-muzikale vorming op het Ariënsinstituut te Utrecht.

2.

Canticum novum, aflevering 80, maart 2017

Deze aflevering opent met een gesprek met Jaan-Eik Tulve, die in zijn geboorteland Estland de schola *Vox clamantis* heeft opgericht. Hij heeft gregoriaans gestudeerd aan het conservatorium van Parijs, en heeft het Gregoriaans Koor van Parijs gedirigeerd. Het koor *Vox clamantis* was ook in Watou te horen.

François Fierens gaat verder met zijn artikelenreeks over de spiritualiteit van het gregoriaans.

Vervolgens is er een bespreking van de CD *Clarae Claritas*. Het gaat om een opname van het officie en de mis van het feest van de heilige Clara van Assisi door de schola van het instituut voor gewijde muziek van de universiteit van Graz, gedirigeerd door Karl Praßl.

Een bijzondere Aswoensdag:

Zo'n 80 tachtig zangers hebben zich verzameld te Rome van 26 februari tot 1 maart om in een aantal kerken en basilieken het officie te zingen van Aswoensdag. De aanleiding was de eerste wereldoorlog en de pogingen van Benedictus XV en Mgr. Pacelli om de oorlog te beeindigen. Inmiddels zijn er plannen om deze *Schola gregoriana europea* een vervolg te geven.

Hierop volgt een zeer uitgebreid *In Memoriam* voor Frans Mariman die 21 december 2016 is overleden.

Tenslotte een in memoriam voor Walter Peeters, oud-lid van de Assemblée générale van de Academie voor gregoriaanse zang.

Van de Redactie	41
Nog één keer Introitus Deus in loco, GT 310	43
<i>Louis Krekelberg</i>	
De hymne Ut queant laxis	49
<i>Louis Krekelberg</i>	
Gregoriaanse Kring, een nieuw fe- nomeen?	57
<i>Katrijn Kuypers</i>	
Tempus per Annum, Hebdomada Decima Quinta, A-jaar	62
<i>Gerrit van Osch</i>	
Twee nieuwe zanguitgaven	65
<i>M. Vleugels</i>	
Mededelingen	66
Gregoriaanse Koorkring Utrecht	68
Verslagen	70
Inhoudsopgave 2016	72

